

Şeyhülislam Fetvaları Işığında
OSMANLI'DA
İKTİSADİ HAYAT
(XVIII. Yüzyıl)

Abdulkadir Atar

ABDULKADİR ATAR

1983 yılında Erzurum'da doğdu. 2007 yılında Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun danışmanlığında hazırladığı *"Maliye Nezareti Temettüat Defterlerine Göre Taşanlı Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı"* başlıklı tezi ile Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı yüksek lisans programından mezun oldu. Yine aynı bölümün doktora programından 2015 yılında Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun danışmanlığında hazırladığı *"XVIII. Yüzyılda Yayınlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı'da İktisadi Hayat"* başlıklı tezi ile mezun oldu. 2004-2016 yılları arasında bir katılım bankasının genel müdürlük ve şube birimlerinde çeşitli kademelerde çalıştı. 2016 yılından bu yana Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışıyor. 2018 yılında Karabük Üniversitesi ve Ürdün Al-Balqa Applied University işbirliğiyle düzenlenen *"I. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı: Dünü ve Bugünü Kongresi"*ni tertip etti ve kongre tam bildiri kitabının editörlüğünü yaparak yayıma hazırladı. 2019'da Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin düzenlediği ödüllü makale yarışmasında, yazarları arasında bulunduğu *"Bireysel Müşterilerin Katılım Bankalarını Tercih Etme Tutumlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Kültürlerarası Karşılaştırmalı Bir Araştırma: Türkiye ve Avrupa Örneği"* başlığını taşıyan çalışma ile dereceye girerek ödül aldı. İyi derecede İngilizce bilen Atar, evli ve bir çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	17
TABLO LİSTESİ.....	19
TAKDİM	21
ÖNSÖZ.....	29
GİRİŞ.....	33
I. Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmalarında Şeyhülislam Fetva Mecmualarının Yeri ve Önemi	33
II. Osmanlı İktisadiyatının Ana Hatları ve XVIII. Asırdaki Durumu.....	35
III. Osmanlı'da Hukuk (Şer'i Hukuk, Örfi Hukuk)	37
IV. Osmanlı İktisadi Zihniyeti: Din ve İktisat İlişkisinin Şeyhülislam Fetvalarındaki Görünümü	40
BİRİNCİ BÖLÜM	
FETVA KAVRAMI VE ŞEYHÜLİSLAM FETVA MECMUALARI.....	43
A. Fetva, Kazâ ve Müfti Kavramları.....	43
I. Şeyhülislamlık ve Kazaskerlik Kavramları	46
A. Şeyhülislamlık.....	46
B. Kazaskerlik	48

II. Şeyhülislam Fetva Mecmuaları.....	49
A. Genel Bilgi.....	49
B. Fetva Mecmuaları.....	49
1. Fetâvâ-yı Ali Efendi.....	49
2. Fetâvâ-yı Feyziyye.....	50
3. Behcetü'l-Fetâvâ.....	52
4. Fetâvâ-yı Abdürrahim Efendi.....	53
5. Netîcetü'l-Fetâvâ.....	54
III. Şeyhülislam Fetva Mecmualarının Muhtevası ve Değeri.....	55
1. Genel Bilgi.....	55
2. Siyasi Durum.....	55
3. Osmanlı'da Toplum Yapısı: Yönetenler ve Yönetilenler.....	56
a) Yönetenler (Askerî Sınıf).....	56
b) Yönetilenler (Reaya).....	57
c) Reaya ve Yönetenlerin Hak ve Görevleri.....	58
d) Yönetenlerle Yönetilenler Arasındaki İlişkiler.....	58
4. Fertler Arası İlişkiler ve Uyulması Gereken Kurallar.....	61
5. Dönemin Özellikleri Dikkate Alınarak Verilen Fetvalar.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

FETVALARDAN HAREKETLE

OSMANLI VERGİ SİSTEMİ VE BÜTÇE.....	67
A. Osmanlı Vergi Sistemine Genel Bir Bakış.....	67
B. Osmanlı'da Vergiler ve Türleri.....	68
A. Genel Bilgi.....	68
B. Vergiler.....	70
I. Şer'i Vergiler (Tekâlîf- Şer'iyye).....	70
A. Zekât.....	70
B. Öşür.....	73
C. Haraç.....	79
aa. Harâc-ı Mukâseme.....	80

(1) Hububat ve Bakliyat Öşrü.....	82
(2) Bağ, Bahçe ve Bostan Öşrü.....	84
(3) Kovan (Asel / Bal) Öşrü.....	86
(4) Dut Yaprağı (İpek Böceği Yiyeceği) Öşrü.....	88
(5) Penbe (Pamuk) Öşrü.....	89
(6) Madenlerden ve Tuzdan Alınan Öşür.....	89
bb. Harâc-ı Muvazzaf.....	90
(a) Resm-i Çift.....	95
(b) Resm-i Bennâk.....	97
(c) Resm-i Raiyyet.....	98
(d) Resm-i Çift Bozan.....	101
(e) Resm-i İспенçe.....	102
(f) Resm-i Dönüm.....	103
D. Cizye.....	104
E. Ticaret ve Gümrük Vergisi.....	107
F. Vakıf Topraklardan Alınan Vergiler.....	109
II. Örfi Vergiler (Tekâlif-i Örfiyye).....	111
A. Genel Bilgi.....	111
B. Örfi Vergi Türleri.....	114
aa. Rüsûm-ı Örfiyye.....	114
(1) Resm-i Bâd-ı Hevâ:.....	115
(2) Resm-i ‘Arûs ve Nikâh Resmi.....	116
(3) Resm-i Âsiyâb:.....	118
(4) Resm-i Duhân:.....	118
(5) Resm-i Otlak, Yaylak ve Kışlak.....	119
bb. Tekâlif-i Divâniyye.....	121
C. Osmanlı Kamu Maliyesi ve Bütçesi.....	123
I. Genel Bilgi.....	123
II. İslam Toplumlarında Bütçe (Gelir-Gider Fasılları).....	124
III. Osmanlı Maliye Teşkilatı ve Kamu Hizmetlerinin Finans Şekli.....	127

IV. Osmanlı'da Maliye İdaresi	127
V. Fetvalarda Vergi Sarf Yerleri	129
1. Vergi Sarf Yerlerine İlişkin Genel İlkeler.....	129
2. Tapu Tahrir Defteri ve Defter-i Hâkânî.....	132
3. Fetvalarda Arazinin Vergi Nevi ve Oranının Defterlere Kaydedilmesi.....	133
4. Vergilerin Timarlara Tescihi ve Toplanması.....	134
5. Timar Sahibinin Azli ve Değişmesi.....	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETVALARDAN HAREKETLE OSMANLI VAKIF SİSTEMİ.....	139
A. İslam'da Vakfın Tarihçesi ve Gelişmesi.....	139
B. Vakfın Tanımı ve İlgili Terimler	145
I. Vakıfla İlgili Terimler.....	145
II. Vakfın Tanımı ve Unsurları	147
1. Tanım	147
2. Vâkıf.....	147
3. Mevkuf.....	147
4. Mevkufun Aleyh.....	148
5. İrade Beyanı.....	149
III. Vakfın Kuruluşu.....	149
1. Tescil Suretiyle Vakfın Kuruluşu	150
2. Şifahi Bildirimle Vakfın Kuruluşu.....	151
3. Vasiyet ile Vakfın Kuruluşu.....	152
4. Fiil ve Hareketle Vakfın Kuruluşu	153
IV. Vakfın Hukuki Yapısı	153
1. Vakfiye.....	153
2. Vakfın Malları	154
V. Vakfın Organları.....	155
1. Müteveli, Nâzır ve Diğer Görevliler.....	155
2. Mütevellinin Değiştirilmesi.....	157

3. Vakıf Yönetiminin Denetimi ve Mütevellinin Azli.....	158
VI. Vakfın Nevileri	160
1. Mahiyeti Bakımından Vakıflar	160
1. Hayrî Vakıflar	160
2. Zürrî (Aile) Vakıflar.....	161
2. Mülkiyet Bakımından Vakıflar	162
1. Sahih Vakıflar	162
2. Gayr-i Sahih Vakıflar.....	164
3. İdaresi Bakımından Vakıflar	165
1. Mülhak Vakıflar.....	165
2. Müstesna Vakıflar.....	165
3. Avarız Vakıflar	165
4. Mazbut Vakıflar	165
4. Kiraya Verilmesi Bakımından Vakıflar	166
1. İcâre-i Vâhideli Vakıflar.....	166
2. İcâreteynli Vakıflar	166
3. İcâre-i Vâhide-i Kadîmeli Vakıflar	167
4. Mukâtaalı Vakıflar.....	167
5. Dinî Eğitim ve Sosyal Hizmetleri İfa Etmesi Bakımından Vakıflar.....	169
C. Para Vakıfları.....	169
D. Vakıfların Hükümleri ve İstibdâli.....	173
E. Vakıfla İlgili Fetvalarda Geçen Gayrimenkullerin Kira ve Satış Fiyatları	175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FETVALARDAN HAREKETLE OSMANLI TOPRAK SİSTEMİ... 177	
A. Genel Bilgi.....	177
B. Arazi Kavramı ile Tarihte ve İslam Toplularında Arazi Mülkiyeti Anlayışları.....	178
I. Arazi Kavramı ve Tarihte Arazi Mülkiyeti Anlayışı	178
1. İslam'da Arazi Mülkiyeti Anlayışı	178

II. İslam Hukukunda Arazi Nevileri.....	179
1. Ahalisi Müslüman Olan Arazi.....	179
2. Barış Yoluyla Elde Edilen Arazi.....	180
3. Savaş Yoluyla Elde Edilen Arazi.....	180
4. Ahalisi Sürgün Edilen Arazi.....	181
III. Osmanlılarda Arazi, Nevileri ve Arazi Üzerinde Tasarruf Hakkı.....	181
1. Arazi ve Nevileri.....	181
a. Arazi-yi Memlûke.....	182
b. Arazi-yi Mîriyye.....	183
c. Arazi-yi Mevkûfe.....	183
d. Arazi-yi Metrûke.....	184
e. Arazi-yi Mevât.....	184
2. Arazi Çeşitleri Üzerinde Tasarruf Hakkı.....	185
a. Mülk Arazide Tasarruf Hakkı.....	185
b. Vakıf Arazide Tasarruf Hakkı.....	185
c. Arazi-yi Metrûkede Tasarruf Hakkı.....	185
d. Arazi-yi Mevâtta Tasarruf Hakkı.....	185
e. Mirî Arazide Tasarruf Hakkı.....	185
C. Timar Sistemi.....	188
I. Timar Kavramı ve Tarihçesi.....	188
II. Timar Çeşitleri.....	193
D. Şeyhülislam Fetvalarında Timar Sistemi.....	194
I. Timarın Tevcihi ve İntikali.....	200
II. Timar Sisteminde Bozulma, İltizam ve Malikâne Usulüne Geçiş.....	201
E. İltizam Sistemi.....	202
I. İltizam Kavramı ve Tarihçesi.....	202
F. Fetvalarda İltizam Sistemi.....	204
G. Malikâne Sistemi ve Fetvalara Yansıması.....	209

BEŞİNCİ BÖLÜM**FETVALARDAN HAREKETLE OSMANLI'DA TARIM VE**

HAYVANCILIK	213
A. Genel Bilgi.....	213
B. Osmanlı'da Tarım ve Hayvancılık.....	213
I. Zirai Üretim	213
II. Hayvancılık.....	216
C. Fetvalarda Zirai Üretim ve Hayvancılık.....	217
I. Fetvalarda Zirai Üretim.....	217
II. Fetvalarda Hayvancılık.....	223

ALTINCI BÖLÜM**FETVALARDAN HAREKETLE OSMANLI'DA TİCARET**

HAYATI	231
A. Osmanlı'da Ticaret, Ulaşım ve Haberleşme.....	231
I. Osmanlı'da Ticaret.....	231
II. Osmanlı'da Ulaşım, Haberleşme ve Ticaret Yolları.....	233
B. Fetvalarda Ticaret Hayatı.....	235
I. Ticaret ve Alım-Satım İşlemleri	235
1. Ticaret Kavramı	235
2. Alım-Satım İşlemleri ve Kapsamı	236
a. Bey'in Tanımı	236
b. Alım-Satım İşlemlerinin Meşruiyet Delilleri.....	237
c. Bey' Nevileri	239
(1) Satılan Mal İtibariyle Bey' Nevileri	239
(a) Mutlak Bey.....	239
(b) Sarf	239
(c) Selem.....	240
(d) Mukâyeda	241
(e) İstisnâ'	241
(2) Kâr Miktarının Belirtilmesi Yönünden Alım-Satım Nevileri.....	242

(a) Musâvemeli Bey'	243
(b) Murâbaha Satışı	243
(c) Tevliye Satışı	243
(d) Vazîa Satışı	243
3. Satım Konusu Mallar ve Alım-Satımda Kullanılan Ölçü Birimleri	244
a. Satım Konusu Mallar	244
b. Ölçü ve Tartı Birimleri	245
4. Ribâ, İhtikâr, Tağrîr ve Narh	247
a. İhtikâr	247
b. Tağrîr ve Gabn-i Fâhiş	248
c. Narh	249
C. Şirket Kavramı, Türleri ve Fetvalara Yansıması	251
D. İç Ticaret, Dış Ticaret, Ulaşım ve Ticareti Yasak Mallar	256
I. İç ve Dış Ticaret, Ulaşım	256
1. İç Ticaret	256
2. Dış Ticaret ve Ulaşım	257
II. Ticareti Yasak Mallar	265

YEDİNCİ BÖLÜM

FETVALARDAN HAREKETLE

OSMANLI'DA ESNAF VE SANATKÂRLAR, SINAİ ÜRETİM	267
A. Osmanlı'da Esnaf ve Sanatkârlar	267
I. Osmanlı'da Esnaf Teşkilatı	267
II. Esnaf Birliklerinin Temel İlkeleri ve Gelenekleri	268
III. Esnaf Birliğinin Yönetimi	269
B. Esnaf Teşkilatı ve Ahilik Arasındaki İlişki	270
C. Esnaf Teşkilatı'nın Osmanlı Ekonomisindeki Yeri	272
D. Gedik Sistemi	273
E. Fetvalarda Esnaf ve Sanatkârlar	274
I. Esnafla İlgili Terimler, Usta-Çırac İlişkisi, Esnaf Birliklerinde Görevliler ve Yetkileri	274

1. Esnafla İlgili Terimler.....	274
2. Sanat Eğitim ve Öğretimi.....	276
3. Usta-Çırak İlişkisi, Esnaf Birliklerinde Görevliler ve Yetkileri	279
4. Esnaf Birliklerinde Görevliler ve Yetkileri.....	280
5. Çarşı-Pazarın Düzenlenmesi ve Denetimi.....	283
6. Dükân ve İş Yeri Açma ve Kapama Kuralları	286
7. Esnaf ve Sanatkârların verdikleri Zararların Tazmini (Ecîr-i Hâs- Ecîr-i Müşterek)	289
F. Esnaf ve Sanatkârlar	291
I. Gıda ve Baharat Maddeleri ile İştigal Eden Esnaf	291
1. Ağdacı.....	291
2. Arpacı.....	292
3. Aşçı	292
4. Bakkal	293
5. Balıkçı	293
6. Helvacı.....	294
7. Karcı / Karcıbaşı.....	294
8. Kasap.....	295
9. Pastırmacı ve Pirinççi	295
10. Peynirci	296
11. Şerbetçi.....	296
II. Dokumacılık ve Dericilikle İştigal Eden Esnaf ve Sanatkârlar	296
1. Ayakkabıcı (Haffâf)	296
2. Boyacı (Sabbâğ)	297
3. Çamaşırcı (Kassâr).....	297
4. Dokumacı, Çulha (Nessâc).....	298
5. Manifaturacı (Bezzâz, Kettân Bâyii).....	298
6. Hallâc	299
7. Yorgancı.....	299
8. Kürkçü	299
9. Kavukçu	300

10. İpekçi (Kazzâz).....	300
11. Serrâc	300
12. Terzi (Hayyât).....	301
III. Madencilik ile İştigal Eden Esnaf ve Sanatkârlar.....	301
1. Bıçakçı.....	301
2. Bakır / Bakırcı.....	302
3. Kuyumcu ve Sarrâf.....	302
4. Saatçi ve Tamircisi.....	304
5. Kalaycı	305
6. Demirci (Haddâd).....	305
7. Ekserci.....	306
8. Keserci.....	306
9. Çinici.....	306
10. Oymacı, Mühür Kazan (Hakkâk).....	306
11. Nal Yapımcısı.....	307
IV. İnşaatçılık ve Mimarlık ile İştigal Eden Esnaf ve Sanatkârlar.....	307
1. Nakkaş.....	307
2. Dülger, Marangoz (Neccâr).....	308
3. Mimar	309
4. Doğramacı.....	310
V. Eğitim-Öğretim Sektöründe Çalışanlar.....	310
1. Sahhaf	310
2. Matbaacı.....	310
3. Müstensih	311
4. Müzehhip ve Mücellid	311
5. Eğitim-Öğretim Hizmetleri ile Meşgul Olanlar	311
VI. Sağlık Sektöründe Çalışanlar.....	313
1. Tabip	314
2. Göz Hekimi (Kehhal)	315
3. Operatör Doktor (Cerrah).....	315
4. Haccâm ve Fessâd.....	316

5. Ebe (Kâbile).....	316
6. Sünnetçi (Hattân).....	316
7. Baytar ve Nalbant.....	317
8. Attar	318
VII. Taşımacılık Sektöründe Çalışanlar.....	318
1. Gemi Kaptanı (Mellâh).....	318
2. Mükârî, Menzilci, Katırcı	321
3. Araba / Arabacı	323
4. Hamal	323
5. At Hamalı, Hayvan Kiralama.....	324
6. Sucu (Saka)	325
VIII. Bazı Hizmet Erbabı	325
1. Berber ve Kadın Kuaförü.....	325
2. Zurnacı	326
3. Pâspân, Ev, Bağ Bekçisi.....	326
4. Dellâl / Tellal.....	326
5. Cambaz	327
6. Çoban, Sığırtmaç.....	328
7. Hamam ve Hamamcı.....	328
8. Han ve Hancı	329
G. Osmanlı'da İş Yerleri / Kârhaneler / Atölyeler.....	329
1. Genel Bilgi	329
2. İş Yerleri (İmalathaneler).....	330
1. Değirmenci / Değirmen.....	330
2. Kiremitçi ve Kiremithane.....	331
3. Mumcu ve Mumhane.....	331
4. Boyahane	332
5. Bezirhane.....	332
6. Debbağ / Debbağhane / Tabakhane.....	333
7. Sabunhane.....	334
8. Ekmekçi, Börekçi ve Çörekçi Fırını	335

9. Kömür / Kömürhane	336
10. Yağhane / Yağcı.....	337
11. Nişasta Kârhanesi / İmalathanesi	338
12. Selhhane / Mezbaha.....	338
13. Bozahane.....	339
14. Kahvehane.....	339
H. Osmanlı'da ve Fetvalarda Sınai Üretim	342

SEKİZİNCİ BÖLÜM

FETVALARDAN HAREKETLE

OSMANLI PARA, FİNANS VE KREDİ SİSTEMİ	345
A. Osmanlı'da Para, Finans ve Kredi	345
I. Osmanlı'da Para.....	345
II. Osmanlı'da Finans ve Kredi.....	351
B. Fetvalarda Para, Finans ve Kredi.....	353
I. Fetvalarda Para.....	353
II. Fetvalarda Finans ve Kredi.....	363
1. Karz.....	363
2. Bey' Bi'l-vefâ	365
3. Bey' Bi'l-İstiğlâl.....	366
4. Muamele veya Muamele-i Şer'iyye	366
5. Şirket.....	369
6. İbdâ' / Bidâ'a.....	370
7. Süftece.....	372

SONUÇ	375
--------------------	-----

KAYNAKÇA	381
-----------------------	-----

SÖZLÜK	393
---------------------	-----

DİZİN	401
--------------------	-----